

Katarzyna Trybała-Zawiślak***Kompleks osadniczy kultury łużyckiej w Targowisku, stan. 10-12,
pow. wielicki (= Via Archaeologica. Źródła z badań wykopaliskowych
na trasie autostrady A4 w Małopolsce)**

Publikacja *Kompleks osadniczy kultury łużyckiej w Targowisku, stan. 10-12, pow. wielicki* pod redakcją Jacka Górskiego to kolejne opracowanie monograficzne wydane przez Krakowski Zespół do Badań Autostrad. Wspomniana pozycja stanowi kompleksowe opracowanie materiałów archeologicznych pozyskanych w trakcie wielosezonowych badań wykopaliskowych prowadzonych w obrębie zespołu stanowisk w Targowisku. Monografia została wydana w formie artykułów sygnowanych nazwiskami poszczególnych Autorów. Należy podkreślić przejrzysty układ omawianej pracy (zwłaszcza, że – jak czytamy w rozdziale wstępnym – przestrzeń badawcza eksplorowana była przez dwa niezależne zespoły, które następnie uczestniczyły w opracowywaniu źródeł – stąd podział w opracowaniu materiałów osadowych na dwie części – stan. 10 i 11 oraz stan. 12), bowiem treści problemowe podzielone zostały na cztery zasadnicze części („bloki tematyczne”). W części pierwszej zawarto nie tylko informacje ogólne o stanowisku, ale również omówiono wyniki analiz geoarcheologicznych, a także scharakteryzowano rezultaty badań mineralogicznych osadów lessowych. Wspomnianą, pierwszą część monografii otwiera artykuł autorstwa Jacka Górskiego i Bartłomieja Koniecznego, w którym przedstawiono pokrótce historię badań stanowiska oraz zrelacjonowano ich przebieg, tak w zakresie metodyki prac terenowych, jak i standardów przyjętych na etapie opracowywania źródeł. Autorzy wyjaśniają również kwestię zamieszczenia niektórych części pracy na płycie CD, dołączonej do monografii. Dotyczy to głównie katalogów, tabel ze szczegółowymi opisami ceramiki oraz części ilustracyjnej w formie tablic z materiałem zabytkowym.

Jest to uzasadnione, w sytuacji, gdy Autorzy dysponowali ogromną ilością źródeł ruchomych podlegających analizie. Podkreślono również, że chronologia kompleksu stanowisk w Targowisku jest zróżnicowana – etap najwcześniejszy wyznaczają źródła górnopaleolityczne i mezolityczne, zaś faza najpóźniejsza dotyczy pozostałości wczesnośredniowiecznej osady datowanej na okres 2 połowy XII i 1 połowy XIII wieku. Tym istotniejszy jest fakt, że po opublikowaniu źródeł z epoki kamienia zarejestrowanych na stan. 10 i 11 w Targowisku (por. Zastawny 2014), ukazała się drukiem monografia dotycząca kolejnego, bardzo obszernego zespołu źródeł z tego niezwykle interesującego kompleksu stanowisk, dotycząca kultury łużyckiej. W rozdziale drugim, autorstwa Tomasza Kalickiego omówione zostały wyniki badań geoarcheologicznych oraz zamieszczono szczegółową analizę profilu palinologicznego pozyskanego z wypełnienia starorzecza Raby w Targowisku-Przedewsiu. W omówieniu wyników skupiono się przede wszystkim na etapie związanym z funkcjonowaniem na stanowisku osady ludności kultury łużyckiej, ale osadzenie ich w szerszym kontekście chronologicznym pozwoliło na stwierdzenie, że dopiero wkroczenie na ten teren wspomnianego osadnictwa spowodowało bardziej wyraźne zmiany w funkcjonowaniu środowiska. Część pierwszą publikacji zamyka rozdział autorstwa Macieja Pawlikowskiego poświęcony badaniom mineralogicznym osadów ze stan. 10 i 11 w Targowisku. Analizy profili lessowych wniosły wiele istotnych informacji tak o osadach naturalnych, jak i pochodzenia antropogenicznego, zaś badania mikroskopowe potwierdziły obserwacje terenowe dotyczące między innymi

* Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Moniuszki 10, 35-016 Rzeszów, e-mail: katarzyna.trybala@archeologia.rzeszow.pl

poszczególnych faz użytkowania obiektów czy uprawy zbóż przez społeczność zamieszkującą osadę.

Część drugą monografii poświęcono omówieniu i analizie materiałów osadowych i sepulkralnych odkrytych na stan. 10 i 11 oraz 12 w Targowisku. Otwiera ją rozdział autorstwa Jacka Górskiego, w którym scharakteryzowano źródła nieruchome i ruchome z osady na stan. 10 i 11. Materiały zostały przeanalizowane zgodnie z najnowszymi standardami obowiązującymi w opracowaniach o charakterze źródłoznawczym. Obiekty nieruchome zaklasyfikowano do poszczególnych typów, zaś ich analiza przestrzenna pozwoliła na zrekonstruowanie kilku budowli słupowych, w tym niewykluczone, że niektóre z nich mogły pełnić funkcję mieszkalną. Pozostałe źródła (ceramiczne i brązowe) również zostały omówione w aspekcie typologicznym i technologicznym. Podobny schemat przyjęto również w przypadku omówienia materiałów z osady na stan. 12, które zostały zaprezentowane w kolejnym rozdziale autorstwa Jacka Górskiego i Eryka Schellnera. W odrębnym rozdziale autorstwa Bartłomieja Koniecznego omówiono problematykę wiążącą się z zarejestrowaniem w obrębie kompleksu stanowisk w Targowisku cmentarzyska kultury łużyckiej. Obszernie scharakteryzowano rodzaje pochówków wydzielając odrębną kategorię zniszczonych grobów ciałopalnych oraz skupisk ceramiki. Te ostatnie interpretowane są bądź jako zniszczone groby ciałopalne, bądź pozostałości naczyń ofiarnych. Interesująco prezentuje się również obiekt określony jako konstrukcja słupowa – założenia tego typu nie należą do częstych na cmentarzyskach łużyckich, dlatego słusznym wydaje się ostrożność Autora w jednoznacznym określeniu funkcji zarejestrowanego założenia słupowego. Wyposażenie ceramiczne grobów zostało scharakteryzowane w oparciu o przyporządkowanie naczyń do kilku głównych typów (amfory, wazy, garnki, misy, dzbany, kubki i czerpaki). Autor, uzasadniając kryteria zaszeregowania naczyń do poszczególnych typów, powołuje się na dwie pozycje bibliograficzne, przy czym pierwsza z nich dotyczy materiałów neolitycznych (Czerniak 1980), druga zaś (Górski 2007) – materiałów kultury trzcinieckiej. Wątpliwości budzi jednak fakt przyporządkowania niektórych form ceramicznych do grupy amfor (np. ryc. 12, 1, 4, 6, 7, 9, 11; ryc. 13, 1, 4, 5), które pod względem tektoniki w wielu przypadkach powinny zostać umieszczone w grupie waz. Jednocześnie mamy tu do czynienia z wydzieleniem kategorii amfor bezuchych (właśnie zaszeregowanie tych egzemplarzy budzi największą wątpliwość), co powoduje, że niemal identyczne formy (np. ryc. 12, 6; 15, 3) raz figurują w klasyfikacji jako amfory, a następnie – jako wazy. Dotychczas

znane definicje amfor, nie uwzględniają takiej cechy, jak brak uszek – wręcz odwrotnie – parametr ten jest zawsze mocno akcentowany jako jeden z głównych wyznaczników tych form (por. Kaczmarek 2002, 29; Żychlińska 2013, 29). Zresztą, w tym właśnie znaczeniu wydzielony został ten sam typ naczyń (amfory) tyle, że w odniesieniu do materiałów osadowych z kompleksu stanowisk w Targowisku (por. s. 61). W konsekwencji błędnego zaszeregowania poszczególnych form do grupy amfor, Autor dochodzi do wniosku, że ten właśnie zbiór naczyń stanowi kategorię najliczniejszą wśród ceramicznych materiałów sepulkralnych poddanych analizie (s. 115). Warto dodać, że w klasycznych opracowaniach materiałów kultury łużyckiej na terenie Górnego Śląska i Małopolski, niejednokrotnie w ogóle nie wydziela się naczyń w typie amfor (por. Durczewski 1946; Gedl 1962).

W analizie planigraficznej pochówków autor wspomina o widocznych skupiskach grobów (w tym również o układzie liniowym), co jednak dość trudno jest zaobserwować na planie zamieszczonym w monografii. Wydaje się, że wyraźne zaznaczenie wydzielonych skupisk (lub prezentacja jednej wersji planu stanowiska bez zaznaczonej siatki arowej oraz warstwic), zdecydowanie uczytelniłoby rycinę i pozwoliłoby na łatwiejsze zorientowanie się w układzie przestrzennym nekropoli.

Chronologia została wyznaczona jedynie ramowo – początek jego funkcjonowania umieszczono w III OEB zaś kres – na początku V OEB. Dość ogólnikowe potraktowanie zagadnień związanych z datowaniem nekropoli w Targowisku pozostawia pewien niedosyt, zwłaszcza, że odkrycie serii 662 obiektów grobowych, w większości nieźle zachowanych, umieszcza omawiane stanowisko w grupie większych nekropoli kultury łużyckiej na tym terenie i daje spore możliwości pogłębionej analizy, tak w zakresie chronologii, jak i periodyzacji pochówków. Szczególnego znaczenia fakt ten nabiera w kontekście zarejestrowanych skupisk grobów, w tym również o przebiegu liniowym. Taka sytuacja planigraficzna stwarza różne możliwości analityczne, głównie w kontekście rozwoju przestrzennego, co pokazały wyniki uzyskane dla cmentarzysk tarnobrzesckiej kultury łużyckiej o skupiskowym układzie grobów (por. Trybała-Zawiślak 2012). W rozdziale podsumowującym analizy kompleksu osadniczego w Targowisku czytamy, iż: „Cmentarzysko w Targowisku stanowi swego rodzaju reper dla charakterystyki zwyczajów pogrzebowych i analiz demograficznych ludności wczesnej fazy kultury łużyckiej w zachodniej Małopolsce” (s. 214). W tym kontekście wydaje się, że potencjał mieszczący się w zestawie źródeł funeralnych (tak w sensie ilościowym, jak

i jakościowym) z kompleksu stanowisk w Targowisku nie został w pełni wykorzystany. Kolejny rozdział, autorstwa Jacka Górskiego, zamieszczony w trzeciej części pracy, poświęcony został analizie kulturowo-chronologicznej i przestrzennej interpretacji materiałów z kompleksu osadniczego w Targowisku. Próba korelacji cech stylistycznych ceramiki funeralnej i osadowej przyniosła interesujące rezultaty i pozwoliła wykazać, że materiały ze starszej fazy funkcjonowania nekropoli mają swoje liczne odpowiedniki na obydwu analizowanych osadach, w przeciwieństwie do grupy młodszej, która w części osadowej reprezentowana jest raczej śladowo. Fakt ten tłumaczony jest możliwością przeniesienia się osadnictwa w inne części cypla zajmowanego przez kompleks stanowisk z Targowiska. Warty podkreślenia jest również podjęta w omawianym rozdziale próba oszacowania wielkości populacji użytkującej zarówno cmentarzysko, jak i osiedla związane z omawianym kompleksem stanowisk. Trzecią część pracy, poświęconą analizie źródeł, zamyka rozdział autorstwa Jacka Górskiego podsumowujący uzyskane wyniki i ukazujący całość kompleksu osadniczego w Targowisku na szerszym tle kulturowo-chronologicznym. W kwestii datowania analizowanych osad wskazano, że zasadniczo są równoczesowe; w analizie przestrzennej nakreślono zasięgi hipotetycznych zagród oraz wykazano możliwość zróżnicowania niektórych partii osad na część gospodarczą i mieszkalną. Pojawiające się w ostatnim czasie kompleksowe opracowania osad łużyckiego kręgu kulturowego, zwłaszcza w kontekście ich przestrzennej organizacji, stwarzają zupełnie nowy, „dynamiczny” (por. Czopek 2014) obraz ich zagospodarowania i użytkowania. Monografia kompleksu osadniczego w Targowisku dobrze wpisuje się w ten zakres problematyki, jak i obowiązujące obecnie standardy analityczne, w których priorytetem powinno być dążenie do jak najpełniejszego wykorzystania potencjału badawczego tkwiącego w pozornie nieprzydatnych do tego typu analiz źródłach archeologicznych (por. Czopek *et al.* 2014). W części czwartej opracowania zamieszczono serię opracowań i analiz specjalistycznych, w tym: analizę

antropologiczną szczątków kostnych z cmentarzyska na stan. 10 i 11 autorstwa Jarosława Wróbla, wyniki badań archeobotanicznych na stan. 10, 11 i 12 (osada i cmentarzysko) autorstwa zespołu specjalistów w składzie: Maria Lityńska-Zajac, Krystyna Wasylińska, Katarzyna Cywa, Ewa Madeyska, Zofia Tomczyńska oraz wyniki badań mikroskopowych i mineralogicznych ceramiki, a także zabytków brązowych autorstwa Macieja Pawlikowskiego. W osobnych rozdziałach scharakteryzowano zabytki kamiennie występujące w kontekście obiektów osadowych i sepulkralnych (Autor: Jarosław Wilczyński) oraz bursztynowy rozdzielnik i paciorki szklane znalezione w kilku obiektach, zarówno osadowych, jak i grobowych (Autor: Tomasz Purowski). Specyfika i różnorodność analizowanych w tej części źródeł z pewnością wymagały ich specjalnego potraktowania, stąd taki układ opracowania, w którym analizy specjalistyczne wybranych kategorii materiałów zostały omówione osobno, wydaje się być całkowicie uzasadniony.

Podsumowując, należy stwierdzić wysoki poziom merytoryczny omawianej publikacji, który koresponduje z jej przygotowaniem edytorskim i graficznym. Na uwagę zasługują liczne kolorowe ryciny (wykresy, plany), fotografie oraz bardzo dobra jakość tablic z materiałem zabytkowym. Trzeba zaznaczyć, że monografia zespołu stanowisk w Targowisku stanowi kompleksowe, wieloaspektowe, multidyscyplinarne opracowanie bardzo interesujących materiałów źródłowych związanych z kulturą łużycką. W monografii nie wykorzystano jedynie wyników datowań bezwzględnych, co w przypadku tak zróżnicowanych inwentarzy i zespołów grobowych oraz tak licznej serii materiałów osadowych należy potraktować jako dość istotny brak. Seria dat radiowęglowych z pewnością wzbogaciłaby rozważania dotyczące nie tylko chronologii osad i cmentarzyska, ale także mogłaby wiele wnieść do problematyki ich zagospodarowania przestrzennego. Poza tym, omawiana monografia spełnia wszelkie wymogi stawiane tego typu opracowaniom, a w wielu punktach wykracza poza przyjęte w literaturze przedmiotu standardy.

Bibliografia

- Czerniak L. 1980. *Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Czopek S. 2014. *Stanowisko 158 w Jarosławiu, woj. Podkarpackie. Część II. Osadnictwo od starszej epoki brązu do okresu rzymskiego (= Via Archaeologica Ressovensis 4)*. Rzeszów: Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Czopek S., Niemasik D., Pasterkiewicz W., Pelisiak A. 2014. *Rzeszów, stanowisko 117 – osada wielokulturowa*. Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.
- Durczewski Z. 1946. *Grupa górnośląsko-malopolska kultury łużyckiej w Polsce 1 (= Wydawnictwa Śląskie. Prace Prehistoryczne 4)*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

- Gedl M. 1962. *Kultura łużycka na Górnym Śląsku* (=Prace Komisji Archeologicznej 3). Wrocław: Ossolineum.
- Górski J. 2007. *Chronologia kultury trzcinieckiej na lessach Niecki Nidziańskiej* (= Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie 3). Kraków: Muzeum Archeologiczne.
- Kaczmarek M. 2002. *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury łużyckiej w epoce brązu* (=Archeologia – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 48). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Trybała-Zawiślak K. 2012. *Kłyżów, stan. 2 i Mokrzeszów, stan. 2 – cmentarzyska ciałopalne z wczesnej epoki żelaza* (= *Collectio Archaeologica Ressoviensis* 21). Rzeszów: Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Zastawny A. (red.) 2014. *Targowisko, stan. 10, 11. Osadnictwo z epoki kamienia* (= *Via Archaeologica. Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce*). Kraków: Krakowski Zespół do Badań Autostrad.
- Żychlińska J. 2013. *Przemiany stylistyczne naczyń ceramicznych ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
-